

ІМПЛІЦИТНА ІНФОРМАЦІЯ У ВИСЛОВЛЕННЯХ І ДИСКУРСИВНІ СЛОВА (на матеріалі часток української мови)

У статті розглядаються способи втілення імпліцитної інформації (формально невиражених комунікативних смислів), яку вносять у висловлення частки сучасної української мови як дискурсивні слова. Це інформація пресупозитивного, імплікативного й імплікатурного характеру. Виявляються функціонально-ономасіологічні класи комунікативних смислів імпліцитного характеру.

Ключові слова: дискурсивні слова, частки, імпліцитна інформація, імпліцитний комунікативний смисл, пресупозиція, прагматична імплікатура.

У сучасній функціонально, комунікативно і антропозорієнтованій лінгвістиці загальноновизнаною стала теза про те, що дослідження сутності, природи й організації найважливішої категорії людського вербального спілкування — дискурсу (тексту) — неможливе без звернення до семантичних і прагматичних особливостей слів, які формують його структуру, визначають його плин. Подібні елементи, що належать до різних частин мови (сполучники, прийменники, прислівники, деякі класи займенників, вигуки, частки, вставні та модальні слова), але об'єднуються спільною функцією формування структури дискурсу і внесення в неї антропних ознак, ще не отримали в сучасній лінгвістиці однозначного термінологічного іменування: з позицій традиційної частиномовної класифікації слів їх часто називають частками, частками мовлення¹, граматичними словами²; структурний підхід до мови та її елементів сприяв появі терміна «текстові скрепи»³; іноді їх називають конекторами, текстовими конекторами⁴, дискурсивними маркерами⁵, дискурсивними конекторами⁶, дискурсивними опе-

¹ Див., напр.: *Николаева Т. М.* Функции частиц в высказывании. — М., 1985. — 169 с.; *Разлогова К. Э.* Модальные слова и оценка степени достоверности высказывания // *Русистика сегодня*. — 1996. — № 3. — С. 23–32.

² *Перцов Н. В.* О возможном семантическом инварианте русских фразовых частиц *уже* и *еще* // *Логический анализ языка. Семантика начала и конца*. — М., 2002. — С. 138–144.

³ *Прияткина А. Ф.* Союзные конструкции в простом предложении : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1977. — 38 с.

⁴ *Касаткин Л. Л., Касаткина Р. Ф.* Некоторые текстовые коннекторы в региональных и социальных разновидностях русского языка (*а, но, ну*) // *Русский язык сегодня / Отв. ред. Л. П. Крысин*. — М., 2000. — С. 68–82.

⁵ *Schiffrin D.* Approaches to Discourse. — Oxford, Cambridge UP, 1994. — 470 p.; *Schiffrin D.* Discourse Markers. — Cambridge, 1987. — 398 p.

⁶ *Unger C. J.* The scope of discourse connectives: Implications for discourse organization // *Journ. of Linguistics*. — 1996. — Vol. 32. — P. 403–438.

раторами⁷, прагматичними конекторами⁸, прагматичними маркерами⁹, операторами організації дискурсів¹⁰ тощо¹¹. На думку ряду лінгвістів, до яких приєднуємося і ми, сутність подібних слів — носіїв як достатньо узуалізованих, так і неповторних комунікативних смислів — найточніше передає термін «дискурсивні слова» (далі — ДС)¹². Цей термін, на нашу думку, підкреслює специфіку відповідних елементів як слів, що співвідносять зміст висловлюваного з комунікативною ситуацією дискурсу, відсуваючи на другий план їхні формальні характеристики і підкреслюючи співвіднесеність із мовним використанням, а не мовною системою чи структурою. Крім того, акцентуючи функціонально-семантичний аспект цього типу мовних одиниць, термін «дискурсивні слова» дозволяє обійти псевдопроблему їх належності до однієї з традиційних частин мови, дає можливість виявити їх комунікативні класи.

Дослідники солідарні в тому, що частки і так звані вставні слова — осердя, «душа» категорії ДС; вони найповніше втілюють їх сутність і функціональну природу. Зокрема, функціонуючи в мовленні, частки вносять у змістовий складник висловлень, дискурсів, текстів нову інформацію, особливий «експліцитно невиражений смисловий рядок»¹³. Ця імпліцитна інформація має складну семантико-прагматичну природу, і взаємодіє із значенням пропозиційного складника висловлень. Наприклад:

(1) *Навіть Микола не зміг вирішити цю задачу.*

У цьому висловленні частка *навіть* вводить низку імпліцитних смислів, які доповнюють значення його пропозитивної частини, зокрема:

- 1) 'Задача була складною';
- 2) 'Микола добре знає математику';
- 3) 'На думку мовця — Микола останній у ряду тих, хто не зміг би вирішити цю задачу, тобто мовець був упевнений, що Микола вирішить цю задачу'.

Когнітивно-лінгвальна природа цих імпліцитних смислів різна: якщо перші два з позицій адресата мають усі ознаки вивідного знання, то третій нагадує імплікатури і повністю залежить від точки зору мовця, який у даному випадку емпатує Миколі, тобто будує інформацію з позиції особи Миколи. Частки сучасної української мови — носії різних типів, кількості й комбінацій імпліцитних смислів різного характеру. З метою визначення основних типів комунікативних

⁷ Redeker G. Linguistic markers of discourse structure // *Linguistics*.— 1991.— N 29.— P. 1139–1172.

⁸ Gutt E.-A. Toward an analysis of pragmatic connectives in Silt'i' // *Proceedings of the Eighth International Conference of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 26–30 November 1984*.— Huntingdon, 1988.— Vol. 1.— P. 665–678.

⁹ Дараган Ю. В. Риторическая структура текста и маркеры порождения речи // *Труды Международного семинара Диалог'2002 по компьютерной лингвистике и ее приложениям : Теорет. пробл.— Противно, 2002.— Т. 1.— С. 29–34.*

¹⁰ Awdziejew A., Habrajska G. Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej.— Jask, 2004.— Т. 1.— 624 s.

¹¹ Докладніше огляд термінів на позначення таких слів у західній лінгвістиці див.: Torres L. Bilingual discourse markers in Puerto Rican Spanish // *Language in Society*.— 2002.— Vol. 31, N 1.— P. 62–123.

¹² Див., напр.: Арутюнова Н. Д. Неисследимые смыслы: просто так, да не так просто // *Изв. РАН : Сер. лит. и яз.*— 2006.— Т. 65. № 2.— С. 14–22; Баранов А. Н., Плузьян В. А., Рахилина Е. В. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка.— М., 1993.— 207 с.; Киселева К., Пайяр Д. Введение // *Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания / Ред.: К. Л. Киселева, Д. Пайяр.*— М., 1998.— С. 8–44; Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики.— Л., 2010.— 336 с.; Бацевич Ф. С. Пресупозиції і частки // *Studia Linguistica*.— К., 2011.— Т. 5. Вип. 2.— С. 388–394.

¹³ Див.: Николаева Т. М. Знач. праця.— С. 13.

сміслів часток української мови нижче розглянемо змістове наповнення двох часток: *таки* і *аж* у найбільш частотних контекстах уживання.

(2) *Микола таки виступив на зборах.*

Сфера дії частки¹⁴ *таки* — значення всього висловлення, у якому наявні такі типи комунікативних смислів:

1. Експліцитний смисл, який формується пропозитивним складником: ‘Микола виступив на зборах’.

2. Низка імпліцитних смислів, які мають різний характер, зокрема:

2а) ‘Микола і раніше хотів (намагався) виступити на зборах’. Цей смисл має природу прагматичної пресупозиції, тобто того типу інформації, яка залишається істинною у випадку заперечення, наприклад: *Микола таки не виступив на зборах.*

Інші типи імпліцитних смислів мають характер вивідної інформації прагматичного характеру:

2б) ‘Миколі з якихось причин раніше не вдавалося виступити на зборах’. Цей смисл, фактично, має всі ознаки імплікації виразно прагматичного характеру;

2в) ‘Мовець розцінює виступ Миколи на зборах як позитивний факт’. Цей смисл також має вивідний характер, однак у ньому міститься оцінка мовця, тобто він залежить від його позиції, є фактом не стільки знань, скільки переконань, уподобань, оцінок тощо. Інакше кажучи, цей смисл має природу імплікатури, яка може розгортатись у вигляді її подальшого обговорення, тобто ставати джерелом змістового руху в межах МЖ, дискурсів (текстів).

(3) *Це зробив таки Микола.*

Частка *таки* ретроспективна, тобто значною мірою вона залежить від попереднього контексту і сферою своєї дії має власне ім’я *Микола*. Виділяються такі комунікативні смисли частки:

3а) ‘Крім Миколи були інші претенденти на те, щоб зробити «це»’. Природа цього смислу пресупозитивна; це вираження екзистенційної пресупозиції існування;

3б) ‘Мовець підкреслює своє передбачення того, що Микола здатен зробити «це»’. Природа смислу — імплікатурна, тобто залежна від погляду мовця.

(4) *Ця подія таки відбулася.*

Частка ретроспективна, тобто значною мірою залежна від попереднього контексту і сферою своєї дії має значення всього висловлення. Виділяються такі імпліцитні комунікативні смисли частки:

4а) ‘Мовець очікував, що певна подія відбудеться’. Природа смислу пресупозитивна;

4б) ‘Очікувана подія з якихось причин раніше не відбувалася’. Природа смислу — імплікативна;

4в) ‘У мовця були сумніви, що ця подія взагалі відбудеться’. Природа смислу — імплікатурна.

(5) *Таки так!*

Частка виразно ретроспективна; її смислове наповнення зумовлене діалогічною залежністю від попереднього контексту; сфера дії — зміст усього висловлення. Комунікативні смисли:

5а) ‘У мовця були сумніви щодо можливості чогось або правильності думок, тверджень тощо мовця’. Природа смислу — імплікативна;

¹⁴ Про поняття сфери дії слова докладніше див.: *Богуславский И. М.* Сфера действия лексических единиц.— М., 1996.— 464 с.

56) 'Мовець відчуває і демонструє задоволення, констатує певний факт'.
Природа смислу — імплікатурна.

(6) *Від цих слів Микола аж зблід.*

Вивідний імпліцитний комунікативний смисл частки *аж* у цьому висловленні один і має виразну природу імплікатури: 'Мовець вважає, що збліднувши, Микола виявив крайню межу свого психоемоційного стану'.

Отже, зважаючи на розглянуті комунікативні смисли всіх трьох часток, можемо зробити попередній висновок про те, що природа, кількість і конфігурація цих смислів може бути різною. Особливою комунікативною природою наділені слова *так* і *ні*, які з позицій частиномовної належності також вважаються частками. Ці ДС мають чи не найбільшу міру синкретичності смислових елементів. Уживаючи їх, мовець або поділяє (частка *так*), або не поділяє (частка *ні*) семантичні та прагматичні чинники попереднього контексту разом з переконаннями співбесідника. Інші частки складно суміщають у своїй смисловій структурі різні типи імпліцитної інформації. Нижче докладніше розглянемо природу кожного з імпліцитних смислових елементів часток.

Частки і пресупозиції. Термін «пресупозиція» (або «презумпція») пов'язується з двома типами його уживань: широким і вузьким.

Пресупозиція (у широкому значенні терміна) — особливий різновид логічного слідування, когнітивного виведення, спільний фонд знань учасників спілкування про світ, його організацію, місце людини в ньому тощо; це спільний досвід, спільний тезаурус, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, знаннями про які володіють комуніканти¹⁵. Це зона перетину когнітивних просторів учасників комунікації, яка актуалізується (звужується або розширюється) у процесі спілкування¹⁶.

Пресупозиції когнітивно передують висловленню. Набір усіх пресупозицій особи формує її світогляд, уможливує спілкування з іншими людьми. Відсутність спільних пресупозицій унеможливує взаєморозуміння людей, ускладнює спілкування. І навпаки, носії спільних пресупозицій без будь-яких ускладнень розуміють поточну інформацію, яка для представників іншої лінгвокультури може бути абсолютно «непрозорою».

У живій інтеракції особистостей пресупозиції відіграють значну роль, роблячи спілкування нормальним, прийнятним, не девіативним, не конфліктним. Так, наприклад, у звичайному побутовому висловленні-проханні *Зачиніть, будь ласка, двері* наявна пресупозиція 'у даний момент двері зачинені'; її неістинність призводить до нерозуміння особою, якій це прохання адресоване, і тут, наприклад, можливі різноманітні реакції адресата — від нерозуміння: «*Так двері ж зачинені*» до обурення: «*Це що, такий жарт?*».

Пресупозиція (у вузькому значенні терміна) — імпліцитний компонент смислу повідомлення (висловлення, мовленнєвого акту), який повинен бути істинним, щоб повідомлення (висловлення) в цілому не сприймалось як семантично аномальне або недоречне у певному контексті¹⁷.

У цілому будучи елементами імпліцитного (формально невираженого) комунікативного смислу в інтеракції особистостей з використанням мовних засо-

¹⁵ Падучева Е. В. Семантические исследования. — М., 1996. — С. 234–236.

¹⁶ Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? — М., 2003. — С. 180.

¹⁷ Див.: Падучева Е. В. Пресупозиции и другие виды неэксплицитной информации в предложении // НТИ АН СССР. — 1981. — № 11. — С. 24–32; Падучева Е. В. Пресупозиция // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 396; Столнейкер Р. С. Прагматика // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1985. — Вып. 16. — С. 419–438.

бів, у низці випадків пресупозиції виявляються в межах лексичних значень слів, граматичних форм і категорій. Так, наприклад, лексичне значення слів *знати, впізнавати, забувати* відсилає до пресупозиції існування чогось; *зможти, зуміти* — пресупозиції спроби тощо. Вираз *Не падай!* пресупонує можливість контролювати особою стан рівноваги; вираз *Він розгубився* — відсутність контролю за станом упевненості в собі.

Як відомо, у спеціальній літературі виділяють категорійні, екзистенційні та фактивні типи пресупозицій¹⁸. В аспекті міжособистісної комунікації важливим слід визнати факт розмежування в спеціальній літературі семантичних та прагматичних пресупозицій¹⁹.

Семантична пресупозиція — семантичний компонент повідомлення (висловлення), неістинність якого в певній ситуації перетворює повідомлення в аномальне або недоречне. Так, у прикладі *Пилип знає, що Нью-Йорк — столиця США* фактивна пресупозиція *'Нью-Йорк — столиця США'* є неістинною і стоїть на межі семантики, тобто відношення мовних знаків до позамовної дійсності.

Прагматична пресупозиція — компонент повідомлення, мовленнєвого жанру, дискурсу (тексту), пов'язаний із суб'єктивним чинником міжособистісного спілкування (орієнтацією в ситуації спілкування, соціальних, когнітивних, гендерних тощо характеристиках учасників комунікативного акту, їх оцінок, переваг тощо), відсутність або незнання якого перетворює повідомлення, мовленнєвий жанр, дискурс (текст), комунікацію в цілому в недоречні — нещирі, неприродні, провокаційні, такі, що не відповідають умовам їх успішності, тощо.

Як зазначає О. Падучева, «прагматична пресупозиція є прагматичною в тому сенсі, що характеристика її змісту містить відсилання до мовця, тобто до одного з прагматичних складників мовленнєвого акту»²⁰. Додамо: тобто містить відсилання до суб'єктивного (прагматичного) чинника. Прагматична пресупозиція включає в себе уявлення мовця про загальний контекст спілкування та орієнтацію в ньому, модель адресата, умови успішності спілкування та інші прагматичні чинники спілкування. У цьому розумінні прагматична пресупозиція — це пропозитивна установка, суб'єктом якої є мовець. Семантична пресупозиція висловлення — це істинне судження; прагматичною ж пресупозицією може бути «нестверджуване судження» і навіть пропозитивна форма.

Аналіз функціонально-комунікативної «поведінки» часток сучасної української мови засвідчує, що останні по-різному пов'язані з таким імпліцитним типом вияву комунікативного смислу, яким є пресупозиції. Фактично більшість часток так або інакше взаємодіє зі спільним фондом знань учасників спілкування, тобто з пресупозиціями в широкому розумінні. Наприклад:

[Іронічне висловлення, яке прозвучало на одному з шоу С. Шустера на «Першому національному» каналі телебачення]: «— Чому її [Ю.В. Тимошенко] викликають до прокуратури? Адже "вона працювала"!». У цьому прикладі наявне відсилання до відомого всім в Україні змісту передвиборчих лозунгів кандидата в президенти Ю. В. Тимошенко «Вона працює, вони руйнують» і под. Однак подібні пресупозитивні алюзії виникають у межах структури висловлень (мовлен-

¹⁸ Див., напр.: Падучева Е. В. Пресупозиция...— С. 396; Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики...— С. 205–209.

¹⁹ Див., напр.: Падучева Е. В. Пресупозиции и другие виды ...— С. 24–32; Падучева Е. В. Высказывание и его соотношение с действительностью.— М., 1985.— 272 с.

²⁰ Падучева Е. В. Пресупозиции и другие виды...— С. 25.

невих актів), в яких ужито частки та інші дискурсивні слова, а тому нижче розглядатимемо типи пресупозитивних зв'язків у їх межах.

Щодо пресупозицій у вузькому значенні терміна, то можна твердити, що значна кількість часток тісно взаємодіє з пресупозиціями висловлень, формуючи їх загальний комунікативний смисл. Наприклад: «— *Хіба мій батько панський був? Адже він москаль!* — каже, здивувавшись, *Чіпка*» (П. Мирний). Тут частка *адже* стосується пресупозиції слова *москаль*, яке містить історико-соціальну (стосовно нашого часу) конотацію 'в москалі брали чоловіків з незможних родин'. Це формально невиражене (імпліцитне) значення, до якого апелює заперечувальна частка *адже*, в даному випадку виступає пресупозицією для співрозмовників Чіпки; усі вони володіють спільним фондом знань (у даному випадку соціальних) і для них сумнів Чіпки зрозумілий.

Спостереження над комунікативними смислами часток сучасної української мови в живому спілкуванні свідчать, що найтісніші пресупозитивні зв'язки у межах висловлень властиві часткам *адже, аж, же, лише (лиш), навіть, невже, отже, ото, отож, таки, тож, тільки, хіба, хоч (хоча), чи* та деяким іншим, а також похідним від них. Згадані частки по-різному пов'язані з типами семантичних і прагматичних пресупозицій²¹. Зазначимо, що більшість часток з різною мірою повноти віддзеркалює широкі онтологічні, гносеологічні й лінгвокультурні пресупозиції носіїв конкретної мови. Деякі з часток тісно взаємодіють з пресупозиціями, які стосуються змістових особливостей номінативних і комунікативних одиниць, їх семантико-прагматичного наповнення. При цьому «висвічуються» семантичні пресупозиції екзистенційного і фактивного характеру; прагматичні пресупозиції виявляють передусім своє аксіологічне наповнення. Виявляючись на рівні дискурсів (текстів), пресупозиції, що вводять частки або які ними підтримуються, стають рупійними елементами розвитку змісту комунікації, руху дискурсивних (текстових) смислів.

Частки й прагматичні імплікації. Як уже зазначалося, природа прагматичних імплікацій, що їх містять у собі деякі частки, вивідна, тобто ґрунтується на мисленневих операціях виведення адресатом (слухачем, читачем) із змісту висловлення конкретних комунікативних смислів прагматичного характеру. На противагу імплікатурам імплікації містять оцінку того, про що йдеться в пропозиції, не мають прихованого впливу, тобто не скеровані на переконування адресата. У цьому сенсі вони більшою мірою пов'язані із семантикою пропозиційного змісту, не мають чітко вираженої емпатичної природи і стоять ближче до пресупозицій, ніж імплікатур.

Спостереження над функціонуванням часток сучасної української мови дозволяє говорити про те, що імплікації, які вводяться ними і, відповідно, повинні «висновуватися», «відчитуватися» адресатом, є двох типів:

1. Імплікації як внутрішні ознаки об'єктів, фактів, дій, станів, процесів тощо, про які йдеться в пропозиції висловлення. Це, так би мовити, «об'єктивні» ознаки елементів пропозиції. Зрозуміло, що йдеться про «спосіб існування», «спосіб подання» імплікацій, а не їх внутрішню природу, яка є авторською і суб'єктивною.

2. Імплікації як різноманітні мисленневі (у широкому розумінні) операції, які здійснює адресант (мовець, автор) над змістом висловлення. Це, так би мовити, «суб'єктивні» ознаки елементів пропозиції.

²¹ Докладніше про пресупозитивні зв'язки часток і типи пресупозитивних комунікативних смислів див.: Бацевич Ф. С. Пресупозиції і частки...— С. 388–394.

Обидва типи імплікацій виявляються в межах граневих комунікативних смислів, тобто одна й та сама частка може передавати різні типи імплікацій.

Перший тип імплікацій властивий незначній кількості часток, зокрема *собі, просто, власне, то, це, отсе, ото, геть* та деяким іншим. Так, наприклад, у висловленні «Гече собі струмок і горя не знає» (І. Яцканин) частка *собі* підкреслює невідчуженість певної ознаки ('бути текучим') від об'єкта (*струмок*). Звичність певної ознаки об'єкта підкреслюється комунікативним смислом частки *просто* в контексті «Це був просто випадок, не більше» (В. Мазаний). Вияв певної міри ознаки, притаманної об'єкту (процесу, стану тощо) в даний час, демонструє частка *геть* у контексті *Він геть змарнів*.

Другий тип імплікацій більш поширений і має низку підтипів, зокрема:

1) імплікації вказують на ментальні операції адресанта (мовця, автора). Такий підтип імплікацій найчастотніший і властивий, наприклад, частці *тільки* в межах смислу 'виділення мовцем чогось у певний, як правило винятковий, клас', наприклад: *Чого Микола нам тільки не розповідав!*; частці *хоча (хоч)* у межах смислу 'виділення адресантом чогось мінімально очікуваного', наприклад: «Поїдемо ж хоч подивимося копи» (І. Карпенко-Карий); частці *нехай* у межах смислу 'мовець допускає те, про що йдеться у висловленні', наприклад: *Та нехай уже буде так, як сказав Микола*; ментальним дейктичним часткам *там, от* та деяким іншим, що формують смислові грані на зразок 'мовець ментально відчує себе від змісту повідомлюваного', наприклад: *Якось воно там буде!*

2) імплікації вказують на вольові вияви адресанта (мовця, автора). Так, наприклад, частка *та* у контексті «Та роби як знаєш, синку» (О. Гончар) імплікує адресату те, що мовець нівелює свою волю і вимушено згоджується зі словами (діями) сина;

3) імплікації вказують на комунікативні операції адресанта (мовця, автора). Так, у низці контекстів з часткою *та* спостерігається можлива імплікація 'мовець підсилює ілюкцію свого твердження', наприклад: «Влади йому побільше, влади! А спитать, для чого? Та щоб ще вище стрибнути» (О. Гончар);

4) імплікації вказують на ментально-комунікативні операції мовця. Такий їх тип виявляється, наприклад, у межах смислу 'ухильність відповіді' частки *та* в такому контексті: «— Куди ідеш так рано? // — Та іду, іду» (Б. Жолдак).

Наведений перелік типів і підтипів прагматичних імплікацій далеко не повний. Потрібні спеціальні дослідження цієї проблеми.

Прагматичні імплікації, які вводяться адресантом і «декодуються» адресатом, можуть не виходити за межі висловлень, формуючи їх внутрішнє смислове наповнення, але можуть стати поштовхом для подальшого розгортання змістової частини інтеракції учасників спілкування. Так, нескладно уявити, що слухач, отримавши відповідь *Та іду, іду* на запитання *Куди ідеш?* і зрозумівши ухильність відповіді, «зіграє» на цьому, продовживши розпитування.

Отже, прагматичні імплікації — важливі складники комунікативного смислу низки часток сучасної української мови, пов'язаного з пропозитивною частиною повідомлюваного, а також різними мисленневими операціями адресанта. Вони потенційно можуть стати (і часто стають) змістовими аспектами розгортання дискурсів, їх стильовими і стилістичними маркерами.

Частки й імплікатури спілкування. Аналіз складників імпліцитного смислу часток *навіть* (складник 3), *таки* (складники 1в, 2б, 3в, 4б) і *аж* дозволяє твердити про їх особливу вивідну (з позицій адресата) і ввідну (з позицій адресанта) природу: вони, попри імпліцитність вияву, мають яскравий особистісний

характер, мисляться як суб'єктивні, часто лягають в основу сприйняття і подальшого розгортання кооперативного дискурсу. Це, фактично, імплікатури висловлення, тобто прагматичні компоненти змісту повідомлень (у широкому розумінні), які виводяться адресатом з контексту спілкування завдяки знанню комунікативних принципів, максим постулатів та конвенцій інтеракції із застосуванням засобів мови. Ці імплікатури мають в основі особистісне ставлення мовця до того, що повідомляється, а тому нагадують за своєю природою прагматичне поняття точки зору²².

Точка зору (далі ТЗ) — імпліцитний прагматичний компонент спілкування і, відповідно, його складників, який задається мовцем і стає основою його підходу до формування змістової частини інтеракції, зокрема емпатії, ставлення до об'єктів (у широкому сенсі слова), їх оцінок, пріоритетів подання тощо. Ставши для адресанта і адресата фактично спільною прагматичною пресупозицією, ТЗ виформовує основу кооперативного спілкування; несприйняття адресатом ТЗ адресанта може стати (а часто і стає) важливою причиною конфронтації учасників спілкування.

У сучасній лінгвістичній прагматиці ТЗ — це найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набутий раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо і визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів, а також певною мірою сам процес перцепції. В аспекті комунікації вона визначає стратегії й тактики спілкування, моделі адресанта й адресата, розуміння ситуації в цілому, добір, профілювання дискурсів (текстів), мовленевих жанрів, мовленевих актів, кроки розгортання діалогу, шляхи й засоби аргументації, впливає на реєстр, тональність і атмосферу спілкування. В аспекті породження мовлення визначає добір локутивних аспектів мовленевих актів і організацію мовних елементів, що їх формують.

ТЗ та такі її вияви, як емпатія, фокус емпатії — неусувна характеристика будь-якої інформації у висловленнях, дискурсах і текстах, зокрема інформації, яку вносять у повідомлення частки. При цьому не в усіх випадках частками вноситься пресупозитивна інформація, однак інформація щодо ТЗ мовця завжди наявна. Розглянемо декілька прикладів.

(1) *Пролунав сильний вибух, однак Микола навіть не прокинувся.*

У цьому висловленні можна виділити розчленований пресупозитивний складник комунікативного смислу, який вносить частка *навіть*: 1) констативний: 'Микола повинен був прокинутися' і 2) оцінно-нормативний: 'переривання сну Миколи вибухом — той мінімум його реакції, який у нормі може очікуватися'. ТЗ мовця — 'те, що Микола не прокинувся, не відповідає очікуванню'; при цьому в фокусі емпатії мовця перебуває стан сну Миколи.

(2) *Скільки ж ця книжка коштує?*

У цьому висловленні важко виділити якийсь особливий, внесений у нього часткою *ж*, пресупозитивний складник²³; ТЗ мовця досить чітка: на його думку книжка може коштувати або надто дорого, або надто дешево (другий варіант дещо сумнівний).

²² Див., напр.: Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики. — С. 155–162.

²³ У цьому висловленні наявні тривіальні «супроводжувальні» пресупозиції екзистенційного характеру: 'існує якась книга', 'книга продається', які ми не аналізуємо, оскільки вони мають семантичний характер.

На наш погляд, частки дійсничного характеру (*он, ось, от, ото, тут, там* та ін.) та оцінного смислового наповнення (*ач, іч, ба, таки, лише* та ін.) є носіями переважно інформації, пов'язаної з ТЗ мовця. При цьому виникає кілька цікавих дослідницьких проблем, пов'язаних з типологією ДС (зокрема часток) з позицій внесення пресупозиційного смислу і смислу, який відсилає до ТЗ та емпатії мовця, а також типологією смислів, пов'язаних з ТЗ та емпатією, наприклад 'відповідність / невідповідність певним нормам', 'оцінка мовцем чогось із загальнокультурних та індивідуальних позицій (добре / зле, багато / мало) тощо'.

Імплікатурні прагматичні складники висловлень, які вводяться частками, у зв'язку із своєю закріпленістю в системі мови саме за цими мовними елементами достатньо «агресивні» через те, що маскують суб'єктивні погляди адресанта, «освячують» їх згаданою закріпленістю в системі мови, а тому часто використовуються в рекламі й політичному дискурсі (тексті). В аспекті розгортання дискурсів (текстів) імплікатури висловлень можуть мати значний потенціал, тобто ставати засобами розгортання змістового складника дискурсів (текстів).

Аналіз часток сучасної української мови в аспекті вираження ними імпліцитних прагматичних смислів свідчить, що прагматичні імплікатури як виразники ТЗ мовців — неусувний складник семантико-прагматичного наповнення висловлень, мовленнєвих жанрів, дискурсів (текстів).

Отже, комунікативний смисл часток виформовується кількома типами експліцитних та імпліцитних складників. Це насамперед пресупозитивні семантико-прагматичні складники, а також прагматичні імплікації та семантичні й прагматичні імплікатури спілкування, тісно пов'язані з ТЗ адресантів дискурсів (текстів). Незважаючи на те, що інформаційне наповнення часток формується різними типами складників, у комунікації, в межах конкретного контексту воно виступає як єдиний цілісний комунікативний смисл, нерозривно пов'язаний із пропозитивним значенням висловлень, у яких ужито частки. Останнє уможливує функціонально-відображувальний (ономасіологічний) підхід до імпліцитних комунікативних смислів часток.

Частки та ономасіологічні типи імпліцитних смислів. Виходячи з ономасіологічних (функціонально-відображувальних) позицій, можна виділити декілька типів розглянутих вище імпліцитних комунікативних смислів, що вводять частки в контекст і ситуацію спілкування. Це такі класи часток:

1. Частки, що виражають суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомлюваного, його суб'єктивну оцінку тощо, наприклад: «— Дивись-но хто йде! Ну, прямо краля!» (В. Шевчук).

2. Частки, що виражають поняття норми. Це відображення, своєю чергою, може стосуватися:

1) фактів, процесів, відношень об'єктів тощо в дійсності, яка представлена у висловленнях (тобто алетичних фактів), наприклад: *Змучений важким переходом, він уже за хвилину міцно спав*. Смисл висловлення з часткою *вже (уже)* спирається на досвідну істину 'втома спричиняє швидке засинання';

2) прескриптивних установок (деонтичних фактів), наприклад: *Він уже годину сидить у ванній*. Частка *вже (уже)* надає висловленню прескриптивного змісту 'за звичними мірками сидіти годину в ванній — це забагато';

3) оцінного (аксіологічного) компонента, наприклад: *У свої дванадцять років він уже прочитав «Війну і мир» Толстого*. Зміст, якого надає частка *вже (уже)*, — 'це дуже рано'.

3. Частки, що містять у собі семантико-прагматичні смисли генералізації, наприклад: *Цього хіба сліпий не помітить*.

4. Частки, що вводять додаткові ситуації різного характеру. Наприклад, у висловленні: *Останнім часом Микола читає лише детективи* частка *лише* разом з виразом *останнім часом* уводить додаткову інформацію 'раніше читав та кож книжки інших жанрів'.

5. Частки, що виявляють приховані характеристики речей, фактів, подій, ситуацій, відношень тощо, наприклад: *Лише слабкий учень не вирішить цієї задачі*. Частка *лише* виявляє тут додатковий комунікативний смисл оцінного характеру 'задача легка'.

6. Частки, що виконують анафорико-катафоричну функцію, тобто вказують на попередній або наступний контекст:

а) анафоричний контекст: *За хатою і знайшли Миколу*. Частка *і* вказує, що в попередньому контексті йшлося про те, що Миколу шукали в інших місцях;

б) катафоричний контекст: — *Ну, як ви там?* Частки *ну і там* спонукають співбесідника створювати новий контекст відповіді²⁴.

Отже, ономасіологічний (функціонально-комунікативний) підхід до імпліцитної інформації, яку вводять частки у висловлення, показує, що вона може стосуватися як попереднього, так і наступного контекстного розгортання їх змістової частини, а також зачіпати низку способів представлення цієї інформації як суб'єктивної, об'єктивної, генералізованої тощо. Дослідження експліцитних та імпліцитних комунікативних смислів ДС — важлива проблема сучасної лінгвістики.

(Львів)

F. S. BATSEVYCH

IMPLICIT INFORMATION IN UTTERANCES AND DISCURSIVE WORDS (BASED ON THE MATERIAL OF THE PARTICLES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE)

The paper considers the ways of realizing the implicit information (formally not expressed communicative meanings), which is contributed into the utterances by the particles of the modern Ukrainian language as discursive words. This is the information of presuppositional, implicative and implicature character. The functional-onomasiological classes of the communicative meanings of implicit character are revealed.

Key words: discursive words, particles, implicit information, implicit communicative meaning, presupposition, pragmatic implication, pragmatic implicature.

²⁴ Див. подібну класифікацію: *Николаева Т. М.* Знач. праця.— С. 87–103.